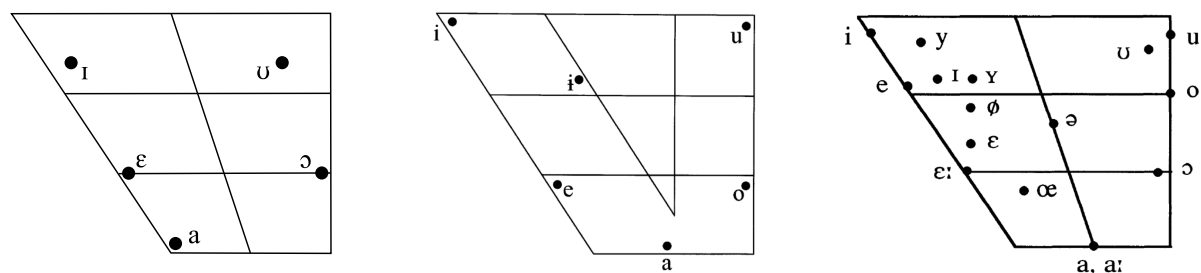

Samogłoski proste (monoftongi) polskiego jidysz – cechy widmowe

1. Istniejące opisy

Kleine (1998) twierdzi, że brak jest wyczerpującego, całościowego opisu fonetycznego języka jidysz (w odróżnieniu od opisów fonologicznych); podaje przy tym kilka źródeł z pierwszej połowy XX w., ze wskazaniem, że jedyne studium instrumentalne przeprowadził Elkischek w roku 1929. Elementy nowoczesnej analizy akustycznej można znaleźć w zasadzie tylko w pracach Kleine (1998, 2008); odnoszą się one do jidysz standardowego i w dużej części oparte są na danych uzyskanych od mówców z Argentyny. Brak opracowań jidysz polskiego.

2. Charakterystyka ogólna

Rys. 1. Czworokąt samogłoskowy jidysz standardowego (po lewej, wg Kleine 2003); dla porównania – język polski (w środku, Jassem 2003: 105) i standardowy niemiecki (po prawej, Kohler 1999: 87).

System samogłoskowy standardowego jidysz składa się z pięciu monoftongów (samogłosek prostych) (/ɪ ɛ a ɔ u/) i trzech dyftongów (/ɛɪ aɛ ɔɜ/) (Kleine 2003). Pięcioelementowe systemy samogłoskowe są szeroko rozpowszechnione w językach świata, ale nie w innych językach germańskich. Można na tej podstawie podejrzewać, że system samogłosek jidysz jest efektem styczności z innymi językami, o prostszych niż germańskie systemach samogłoskowych (np. słowiańskimi w Rzeczypospolitej). (Niektórzy badacze posuwają się nawet do uznawania jidysz za „piętnasty język słowiański” [Wexler 1991], choć nie jest to opinia ogólnie przyjęta.)

Czworokąt samogłoskowy przedstawiony na Rys. 1 po lewej ilustruje system standardowego jidysz. Jest to system względnie typowy dla systemów pięcioelementowych. Uwagę zwraca umiejscowienie samogłosek /ɪ/ i /u/; wg Kleine (2003) obie nie są peryferyjne, lecz w pewnym stopniu scentralizowane. Zastosowanie symboli /ɪ/ i /u/ wynika tu z indywidualnego wyboru autorki. Zazwyczaj przy braku opozycji fonemicznej między samogłoskami bardziej i mniej peryferyjnymi (jak w niemieckim /i:/ – /ɪ/, np. w *bieten – bitten*) stosuje się symbol „prostszy”, tzn. bliższy odpowiedniej literze łacińskiej; tu byłoby to /i/ i /u/. Takie jest zresztą zalecenie Międzynarodowego Stowarzyszenia Fonetycznego IPA; jego zastosowanie widać na czworokącie polskim (Rys. 1 po prawej). Oczywiście jest to nieco drugorzędna – ale warta zauważenia – kwestia typograficzna. Z kolei samogłoska /a/ przedstawiona jest jako w pełni przednia (co akurat zgadza się z systemem IPA), a nie centralna (co jest bardziej typowe dla systemów z tylko jedną samogłoską otwartą). Badania akustyczne pozwalają na stwierdzenie w sposób bardziej obiektywny, czy stosowane symbole są trafne. (Więcej na ten temat można się dowiedzieć z zamieszczonego na portalu projektu osobnego dokumentu pt. „Opis akustyczny samogłosek”.)

Bardziej istotna jest kwestia iloczasu, tzn. roli długości samogłosek w kontrastach fonemicznych (pozwalających na rozróżnianie wyrazów). Polski jidysz jest zazwyczaj zaliczany do jidysz centralnego. Większość badaczy (np. Geller 2001) wskazuje, że w jidysz centralnym iloczyn ma charakter allofoniczny (tzn. nie gra roli w opozycjach fonemicznych, lecz jest determinowany przez sąsiedztwo innych głosek/pozycję w słowie). I tu badania akustyczne mogą dostarczyć obiektywnych danych. Niestety charakter materiału zebranego na potrzeby projektu *Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej* nie pozwala na sformułowanie mocnych wniosków; z tego względu poniższy opis skupia się na cechach widmowych. Należałoby kontynuować badania polskiego jidysz pod tym kątem.

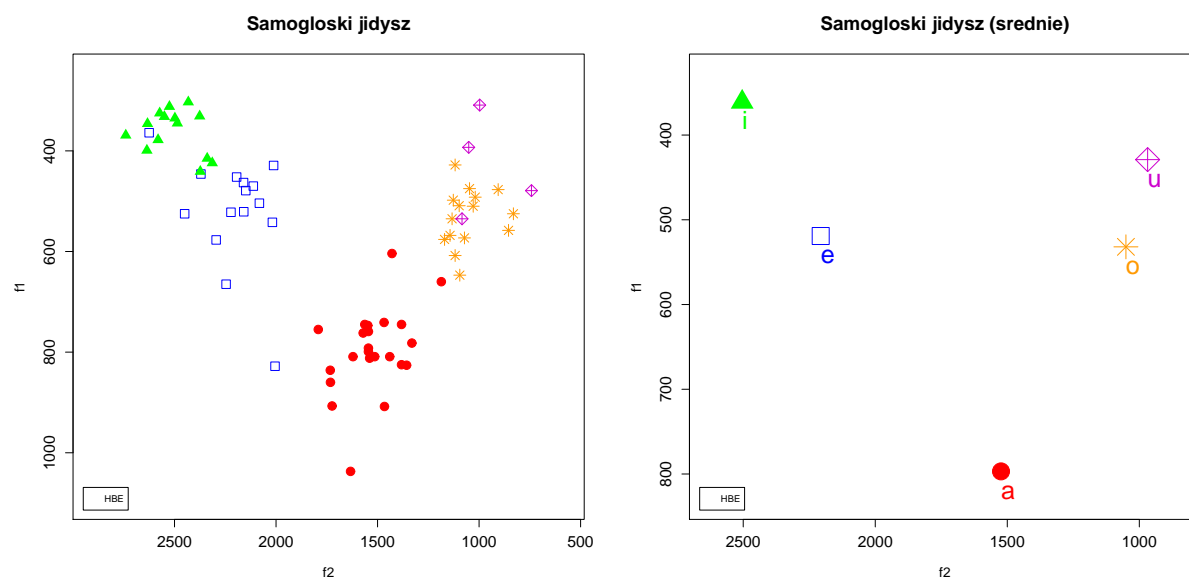
3. Metodologia pomiarów

Spośród nagrań sporządzonych na potrzeby projektu *Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej* wybrano dwa. W obu przypadkach mówcami były kobiety. Na podstawie transliteracji fonemicznej oznaczono w programie Praat wszystkie nadające się do analizy samogłoski proste występujące w sylabach akcentowanych położonych w odległości co najmniej dwóch sylab od końca frazy intonacyjnej. Następnie dokonano pomiaru częstotliwości pierwszych dwóch formantów każdej samogłoski w połowie jej długości. Otrzymane w ten sposób dane wyrażone w hercach (bez normalizacji) przedstawione są poniżej w postaci standardowych wykresów zależności formantu pierwszego (F1) od drugiego (F2). Orientacja wykresów (początek układu w prawym górnym rogu, F1 na osi pionowej) odpowiada tradycyjnemu czworokątowi samogłoskowemu. Wykresy można więc (z pewnymi zastrzeżeniami) interpretować tak, że samogłoski przymknięte znajdują się u góry, a otwarte na dole; przednie po lewej, a tylne – po prawej. Więcej informacji wprowadzających na temat akustycznego opisu samogłosek można znaleźć w zamieszczonym na portalu projektu osobnym pliku pt. „Opis akustyczny samogłosek”.

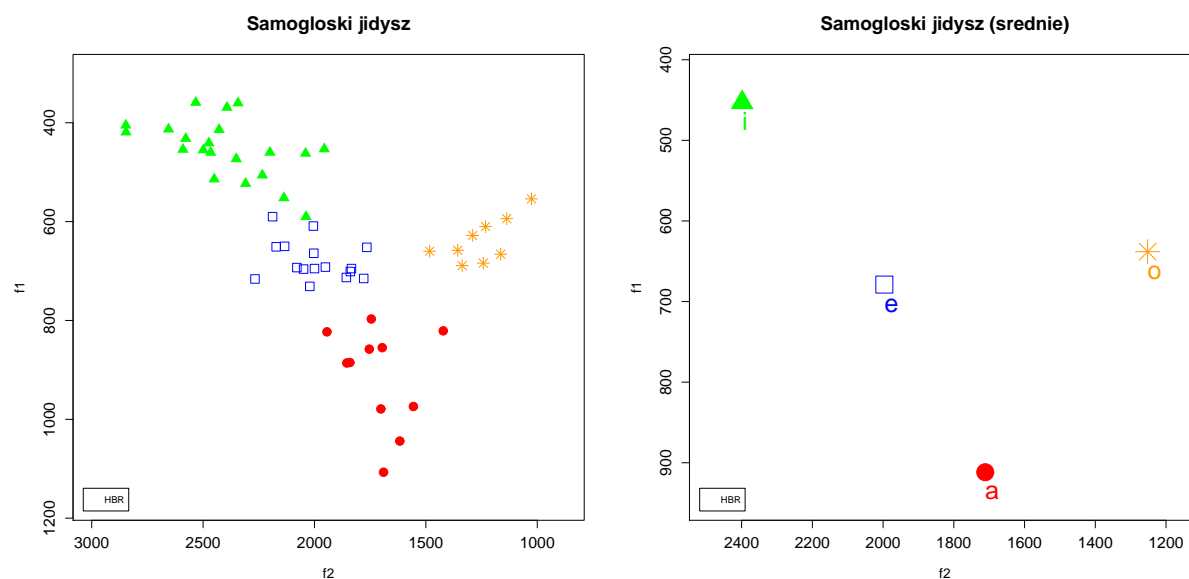
4. Wyniki

Mówczyni HBE to kobieta w wieku średnim. Nagranie wykorzystane do analizy spektrograficznej zawierało fragment opowiadania – czyli mowę czytaną. Można zauważyć, że średnie pozycje samogłosek leżą na obrzeżu trójkątnej przestrzeni samogłoskowej. Oznacza to, że transkrypcja proponowana przez Kleine (2003) nie jest w pełni odpowiednia z punktu widzenia systemu Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego (IPA); powinno się raczej zastosować symbole /i e a o u/; zwłaszcza samogłoski przymknięte nie są scentralizowane, a /e/ i /o/ są dość wysokie. Ogólnie więc jest to układ typowy dla systemu z pięcioma samogłoskami; widać to również w tym, że każda samogłoska zajmuje dość znaczny „obszar” (co jest zauważalne na wykresie pojedynczych pomiarów). Z dialektologicznego punktu widzenia, mówczyni ta wykazuje pewne cechy jidysz centralnego (np. /u/ w *šlufst*, /i/ w *gekimen*, /a/ w *zane*), ale też cechy standardowe lub nieuznawane za charakterystyczne dla jidysz centralnego (np. /ɛ/ w *gebn* itp.). Ponieważ są to kwestie przynależności fonemicznej poszczególnych słów, nie mają większego znaczenia dla niniejszego opisu.

Mówczyni HBR to również kobieta w wieku średnim. Nagranie, z którego wykonano pomiary, stanowiło jej biogram mówiony – jest to więc mowa spontaniczna. U mówczyni tej zauważalny jest pewien wpływ wymowy języka angielskiego, ponieważ całe życie spędziła w Wielkiej Brytanii. I u niej właściwsza byłaby chyba transkrypcja /i/ dla samogłoski wysokiej przedniej, ponieważ zajmuje ona pozycję peryferyalną. Jednak samogłoski /ɛ/ i /ɔ/ są bardziej otwarte niż u mówczyni HBE; tak więc łatwiej byłoby tu przyjąć system transkrypcyjny sugerowany przez Kleine (2003). W nagraniu brak było wystąpień samogłoski /ʊ/. Podobna jak u HBE jest charakterystyka dialektalna: występują zarówno cechy typowe dla jidysz centralnego (np. /i/ w *gekimen*, *hindert*, *gesingen*), jak i nie (/ɛ/ w *redn*).

Rys. 2. Samogłoski jidysz u mówczynie HBE. Po lewej pojedyncze pomiary, po prawej – średnie dla poszczególnych samogłosek. Konwencje transkrypcji: /ɪ/ = i; /ɛ/ = e; /ɔ/ = o; /ʊ/ = u.

Rys. 3. Samogłoski jidysz u mówczynie HBR. Po lewej pojedyncze pomiary, po prawej – średnie dla poszczególnych samogłosek. Konwencje transkrypcji: /ɪ/ = i; /ɛ/ = e; /ɔ/ = o.

W obu przypadkach brak jest ewidentnego podziału samogłosek /ɪ a ɔ/ na podgrupy bardziej peryferalne i bardziej scentralizowane. Takich podgrup można by się spodziewać jeśli istniałyby opozycje między samogłoskami „długimi” i „krótkimi”, bowiem w językach germańskich opozycje takie za-

zwyczaj realizowane są zarówno poprzez faktyczny iloczas, jak i jakość (barwę). Być może jest to tylko ograniczenie wynikające z niewielkiej objętości nagranych materiałów. Może też być tak, że opozycje te w istocie nie istnieją w ogóle, albo występuje tylko allofoniczny (uzależniony od kontekstu fonetycznego) iloczas. Niestety zebrana charakterystyka zebranego materiału nie pozwala na dokładniejsze zbadanie tej kwestii.

5. Przykłady

Głoska	Ortografia	Tłumaczenie	Audio
/i/	fiś	stopy	
/ɛ/	esn	jeść	
/a/	vaser	woda	
/ɔ/	dokte	doktor	
/ʊ/	guništ	nic	

6. Źródła

Geller, Ewa (2001). *Warschauer Jiddisch*. Tübingen: Niemeyer.

Jacobs, Neil G. (2005). *Yiddish: A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press.

Jassem, Wiktor (2003). „Polish”. *Journal of the International Phonetic Association* 33(1): 103–107.

Kleine, Ane (1998). „Toward a ‘Standard Yiddish pronunciation’. An instrumentally aided phonetic analysis”. W: *Historical Linguistics 1997. Selected papers from the 13th International Conference on Historical Linguistics, Düsseldorf, 10–17 August 1997*, red. M. S. Schmid, J. R. Austin i D. Stein. Amsterdam: John Benjamins. 201–211.

Kleine, Ane (2003). „Standard Yiddish”. *Journal of the International Phonetic Association* 33(2): 261–265.

Kleine, Ane (2008). *Phonetik des Jiddischen. Historische Aspekte und akustische Analysen. (jidische shtudies 15.)* Hamburg: Buske.

Kohler, Klaus (1999). „German”. *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press. 86–89.

Wexler, Paul (1991). „Yiddish – The fifteenth Slavic language”. (*International Journal of the Sociology of Language* 91.)

Opracowanie:

Jarosław Weckwerth

Wydział Anglistyki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

wjarek@wa.amu.edu.pl